აშკარად ემჩნეა უძრაობის, მიმბაძველობის, დოგმატურობისა და ეკლესიურობის დაღი, რაც უნდა მეტყველებდეს ანტიკური სამყაროს შემოქმედებითი ძალების დაკნინებაზე. კნინდება ყველაფერი, რაც ძველი წარმართული სამყაროს შემოქმედების ნაყოფს წარმოადგენდა და, რომელიც მისი სოციალურ-ეკონომიკური ფესვებიდან იყო ნასაზრდოები. ამასთან ერთად, არ უნდა დავივიწყოთ ის გარემოებაც, რომ გვიანი იმპერიის პერიოდი 200 წელიწადზე მეტ ხანს გრძელდებოდა და ამ დიდი დროის მონაკვეთში იყო თავისებური აღზევებისა და დაცემის პერიოდები. განსაკუთრებულად გამოიკვეთა კულტურის დაცემა უშუალოდ III საუკუნის კრიზისისა და მის მომდევნო ათწლეულში.

III-IV საუკუნეების ქრისტიანი და წარმართი რომაელი მწერლებიდან უმეტესობა პროვინციელი იყო (ბერძნები, გერმანელები, ესპანელები, აფრიკელები და ა. შ.). აღსანიშნავია იდილიური ლექსის „Mosella"-ს ავტორი, გალიელი პოეტი ავზონიუსი და ლიტერატურულ-ისტორიული შინაარსის სანადიმო საუბრების „სატურნალების" ავტორი მაკრობიუსი. გვიანი ანტიკური ხანის ფართო მკითხველის გემოვნების ტიპურ ნიმუშად შეიძლება ჩაითვალოს სენტიმენტალურ-ეროტიკული ჟანრის რომანები. მაგალითად, სირიელი ჰელიოდრეს „ეთიოპიკა". ამავე ჟანრის ცნობილი მწერლის ქალაქ ეფესოს მკვიდრის, ქსენოფონტეს ნაწარმოებები და სხვ. ორიგინალი მწერალი III საუკუნის ბოლოსა და IV საუკუნის დასაწყისში ცხოვრობდა, ეპოქაში, როდესაც ყველაზე მწვავედ იგრძნობოდა კრიზისის შედეგები. IV საუკუნის ბოლოს გვიან რომის იმპერიაში ფართო საზოგადოებრიობის განსაკუთრებული პოპულარობით სარგებლობდა ბერძენი მწერლის ლონგეს რომანი „დაფნისი და ქლოე".

ბიზანტიური კულტურა

ბიზანტიის იმპერიას, რომელმაც 1000 წელზე მეტ ხანს იარსება, განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს მსოფლიო ცივილიზაციის ისტორიაში. ის წარმოადგენდა შუა საუკუნეების უდიდეს ქრისტიანულ სახელმწიფოს ევროპისა და აზიის გზაშესაყარზე. ბიზანტიის კულტურა განეკუთვნება შუა საუკუნეების ქრისტიანულ კულტურას, მაგრამ მას გააჩნია სპეციფიკური თავისებურებანი დასავლეთის ქრისტიანულ კულტურასთან შედარებით.

ბიზანტიის ისტორიისა და კულტურის თავისებურებას განსაზღვრავდა იმპერიის ეთნიკური შემადგენლობა, გეოგრაფიული მდებარეობა, ეკონომიკის განვითარების დონე, იდეური პრიორიტეტები და სახელმწიფოს პოლიტიკური დოქტრინა, რომლის საფუძველსაც წარმოადგენდა იმპერიის განსაკუთრებული დანიშნულების იდეა.

ბიზანტია იღებდა თავისთავზე ძველი რომის მისიას, კონსტანტინოპოლი გამოცხადდა ახალ რომად. ახალი რომის თეორია იყო მსოფლიო იმპერიის პოლიტიკური კონცეფციის ძირითადი ელემენტი, რომლის მიხედვითაც ბიზანტია იყო მართლმადიდებლური ქრისტიანობის ცენტრი, კონსტანტინოპოლი კი ქრისტიანთა დედაქალაქი. კონსტანტინოპოლის პატრიარქი იწოდებოდა მსოფლიო პატრიარქად და ქრისტიანთა მამად. ჩამოყალიბდა სახელმწიფოსა და იმპერატორის ხელისუფლების ერთიანი ქრისტიანული კონცეფცია, რომელსაც საფუძვლად ედო ავტოკრატორის (თვითმპყრობელის) კულტი. იმპერატორი იყო ღვთისრჩეული. ღმერთი არის პანტოკრატორი, ყოვლისმპყრობელი, რომელიც ზეციურ და მიწიერ არსებებს აწესრიგებს, ხოლო იმპერატორი არის კოსმოკრატორი – მიწიერი, ხილული სამყაროს მეთაური. ბიზანტია, რომეების იმპერია, არის არა მხოლოდ რომეების, არამედ ყოველთა ქრისტიანთა სახელმწიფო. ეს თეორია იმპერიის ისტორიის მთელ

პერიოდს გასდევს და არასოდეს არ გადადის უკანა პლანზე. ...
წინაშე წარმოქმნილი მრავალი განსაცდელის მიუხედავად, პირიქ...
„ღვთისრჩეულობის“ კონცეფცია უფრო აქტუალური ხდ...
ძნელბედობის პერიოდებში.

ბიზანტიის იმპერია, თავისი გეოგრაფიული ადგილმდებარეობ...
ეთნიკური შემადგენლობით და ეკონომიკური მდგომარეობით ...
არც მხოლოდ ევროპული და არც მხოლოდ აღმოსავლუ...
სახელმწიფო. ეგვიპტე, სირია, პალესტინა, სომხეთი, საქართველ...
მცირე აზია, რომლებიც სხვადასხვა დროს შედიოდნენ იმპერ...
შემადგენლობაში ახდენდნენ გავლენას მთლიანად ქვეყნის სა...
გადოებრივი ინსტიტუტებისა და კულტურის ჩამოყალიბებაზ...
იმპერიის ევროპულ ნაწილში ძირითადად ბერძნული ტრადიცია ...
გაბატონებული. ევროპულისა და აღმოსავლეთის კულტურ...
ურთიერთშეხამება ბიზანტიურ ცივილიზაციას აძლევდა სრულ...
სპეციფიკურ ხასიათს. ბიზანტიის ისტორიის სხვადასხვა ეტაპ...
ამ სინთეზში უპირატესობას იღებდა ხან აღმოსავლური და, ხან...
დასავლური ელემენტი. მის ადრეულ ეტაპზე XI საუკუნის ...
ნახევრის ჩათვლით ბიზანტიის სახელმწიფოს კულტურაში, ...
საზოგადოებრივ ცხოვრებაში გაბატონებული იყო აღმოსავლურ...
გავლენა, ხოლო კომნენოსთა დინასტიის ხელისუფლების სათავეშ...
მოსვლიდან, როდესაც უფრო ღრმა გახდა ეკონომიკური და
პოლიტიკური კავშირები დასავლეთთან, უკვე მნიშვნელოვან...
ადგილს იკავებს დასავლური კულტურა. ბიზატიური კულტურ...
წარმოადგენს დასავლური და აღმოსავლურ ელემენტების სინთეზ...
საზოგადოების მატერიალური და სულიერი ცხოვრების სხვადასხვ...
სფეროში.

ბიზანტიის კულტურის მრავალფეროვნებაზე შესაბამის გავ...
ლენას ახდენდა მასში შემავალი ხალხების თვითმყოფადობა, მათ...
ყოფითი და ტრადიციული ჩვევები და, საერთოდ, კულტურა. ბიზან...
ტიურ კულტურაზე გარკვეული გავლენა მოახდინა მის ტერი...
ტორიაზე ბარბაროსი ხალხებისა და სლავთა მიგრაციამ, კავკასი...
ისა და აზოვისპირეთის ხალხებმა. ასევე განვითარებული ირანისა
და ისლამის (არაბები, თურქები) კულტურებმა თავიანთი წვლილი
შეიტანა ბიზანტიის კულტურის განსაზღვრაში.

ბიზანტიის კულტურა არის აღმოსავლეთის ქრისტიანული
კულტურა.

...ასავლეთ და აღმოსავლეთ ევროპის ისტორიული განსხვავება
...არის შემთხვევითი და მხოლოდ გარკვეულ ისტორიულ პერი-
...ებში, არამედ არსებობს არსებითი განსხვავება, რაც უნდა ვეძე-
...ოთ მოსახლეობათა კულტურულ თავისებურებებში, ტემპერამენტსა
...ხასიათში. ისევე როგორც რომს და რომაულ კულტურას მიიჩნე-
...ენ დასავლეთ ევროპის ქვეყნები თავიანთი ისტორიული განვითარე-
...ის საწყისად, ასევე უნდა ჩაითვალოს ბიზანტია აღმოსავლეთ
...ევროპისა და სხვა აღმოსავლეთის მართლმადიდებელი ქვეყნებისათ-
...ის.

ბიზანტიის ფენომენს, როგორც რომის სახელმწიფოს ტრადი-
...ციების გამგრძელებელს, როგორც ქრისტიანული კულტურის სათა-
...�ს, განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება სლავების, საქარ-
...თველოს და სომხეთის ისტორიული განვითარების პროცესში.

აღმოსავლეთ და დასავლეთ ევროპის დაცილება და დაპირის-
...პირება იწყება არა რომის იმპერიის გაყოფით IV საუკუნის
...ბოლოს, არამედ დაპირისპირებით ევროპის ქრისტიანობის ორ
...ცენტრს — კონსტანტინოპოლსა და რომს შორის. ამ დაპირისპირე-
...ბაში უფრო მნიშვნელოვანია ის პოლიტიკური პრეტენზიები, რომ-
...ლებიც გაჩნდნენ დასავლეთის ახლად ჩამოყალიბებულ ეთნიკურ
...ელემენტებში, ვიდრე დოგმატური შეუთავსებლობა. დასავლეთში
...რომის დაცემის შემდეგ ახლად ჩამოყალიბებული სახელმწიფო
...ერთეულები იწყებენ ბრძოლას რომის იმპერატორის გვირგვინის
...აღმოსტანად კონსტანტინოპოლიდან დასავლეთში. ბიზანტიიდან
...დასავლეთში მსოფლიო იმპერიის ცენტრის გადატანის მცდელობას
...წარმოადგენდა დასავლეთში იმპერატორის წოდების გაჩენა და
...გერმანელთა მიერ რომის საღვთო იმპერიის შექმნა. ეს უკვე
...ნიშნავდა ბიზანტიისათვის, რომელიც თავისთავს რომაელების იმპერიას
...უწოდებდა, მემკვიდრეობითი პრეტენზიის წაყენებას. დაპირისპირება
...საბოლოოდ გაფორმდა XI საუკუნეში კათოლიკური ეკლესიის
...გამოყოფით მსოფლიო ეკლესიისგან.

ბიზანტიის კულტურის მნიშვნელოვან ტიპოლოგიურ თავისე-
...ურებას წარმოადგენდა ბიზანტიაში მნიშვნელოვანი მასშტაბებით
...ანტიკური კულტურული მემკვიდრეობის შენარჩუნება. ამ ტიპო-
...ლოგიური თავისებურების წარმოქმნისათვის ობიექტური ისტო-
...რიული კანონზომიერებანი არსებობდა, იგულისხმება იმპერიის
...საზოგადოებრივი და პოლიტიკური განვითარების ტენდენციები.

ბიზანტიისათვის მემკვიდრეობის პრობლემა პირველხარ
როლს ასრულებდა. ტრადიციის ძალა და სტერეოტიპები ბ
კულტურასა და ხელოვნებაში იყო ძალიან დიდი. მეცნიერ
ხელოვნების ნებისმერი დარგი ბიზანტიაში წარმოადგენდა
და რომაული მემკვიდრეობის გაგრძელებას, რომელსაც ქ
თავისებური მიმართულება, ანუ ხდებოდა მისი გადამ
ქრისტიანული სწავლების შესაბამისად. ვინაიდან შუა საუკ
მსოფლმხედველობა თავისი არსით იყო თეოლოგიური, ბიზ
ანტიკურმა ფილოსოფიამ ადგილი დაუთმო ღვთისმეტყველ
საეკლესიო დოგმა წარმოადგენდა ამოსავალ წერტილ
საფუძველს ყოველგვარი აზროვნების. საერო მეცნიერება
როგორც ყველგან, შუა საუკუნეებში ბიზანტიაშიც ღებ
საღვთისმეტყველო შეფერილობას. მიუხედავად ამისა, ბიზ
ყოველთვის იბადებოდა ახალი იდეები, ყალიბდებოდა
ფილოსოფიურ-საღვთისმეტყველო, პოლიტიკური, სამ
თეორიული, ეთიკური და ესთეტიკური შეხედულებანი. მ
იდეური ბრძოლა ძველსა და ახალს შორის — ეს არის ერ
ძირითადი ნიშანი ბიზანტიის როგორც საზოგადოებრივი
კულტურული ცხოვრების. ანტიკური ტრადიციების განვით
საფუძველზე აღმოცენდა ჰუმანისტური იდეები, რომელთა გ
დასავლეთში გაამდიდრა რენესანსის ეპოქის ევროპის კულ
ბევრი კულტურული ღირებულება გადავიდა ბიზანტიიდ
სავლეთში. ბიზანტია, რომელიც ინახავდა თავის წიაღში ანტ
ცივილიზაციას, იყო დასავლეთის ხალხებისათვის განათლებ
ცოდნის წყარო. თვით ლათინური ეკლესიის ღვთისმსახურ
ეკლესიო წეს-ჩვეულებანი, საეკლესიო სამართალი დიდად
დავალებული ბიზანტიისაგან.

ბიზანტიის კულტურის სხვა თავისებურებანი აღმოცენებულ
არსებითი განსხვავებით აღმოსავლეთ ორთოდოქსალურ
დასავლეთის კათოლიკურ ეკლესიებს შორის. ეს განსხვავება
დება ფილოსოფიურ-თეოლოგიურ შეხედულებათა თავისებურებ
მართლმადიდებელი და კათოლიკური ეკლესიების დოგმატ
ლიტურგიკაში ესთეტიკურ ღირებულებებსა და ქრისტიან
ეთიკურ სისტემაში.

ბიზანტიის სახელმწიფოს მოწყობას არანაკლები გავლენა ჰ
და მის კულტურაზე. დასავლეთისაგან განსხვავებით ბიზანტ

არსებობდა ენობრივი და კონფესიული ერთიანობა ერთიანი სახელმწიფოს ფარგლებში. ბიზანტია ყოველთვის ინარჩუნებდა მტკიცე სახელმწიფოებრიობას და ცენტრალურ მმართველობას. ერთიანი ცენტრალიზებული სახელმწიფოს და იმპერატორის ხელისუფლებამ დიდი გავლენა მოახდინა ბიზანტიის კულტურაზე. განსხვავებით დაქსაქსული შუა საუკუნეების ევროპისაგან ბიზანტიას ჰქონდა ერთიანი პოლიტიკური დოქტრინა და იმპერატორის კულტი, რაც აისახა საზოგადოების კულტურული ცხოვრების სხვადასხვა სფეროში.

ბიზანტიის ისტორიულ განვითარებაში დომინირებს იმპერიის დედაქალაქი, რომელსაც ერთიანობაში მოჰყავდა ბიზანტიური კულტურა და იმავდროულად ინარჩუნებდა საქალაქო კულტურას, რაც გამოარჩევდა ბიზანტიურ კულტურას ევროპული მედიევალური კულტურისაგან. მთელი თავისი არსებობის მანძილზე კონსტანტინოპოლი ასრულებდა განმსაზღვრელ როლს იმპერიის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. პროვინციების დაკარგვისა და სახელმწიფოს ტერიტორიის ევროპის რაიონამდე დაყვანისას, თვითონ კონსტანტინოპოლი განასახიერებდა იმპერიას. თვით იმპერიის ხანგრძლივობის განსაზღვრა შეიძლება კონსტანტინოპოლის არსებობის ხანით 330 წლის 11 მაისიდან, ქალაქის საზეიმო გახსნიდან 1453 წლის 29 მაისამდე კოსტანტინოპოლის დაცემით.

ბიზანტიაში ქრისტიანობის მზარდ გავლენასთან ერთად ყოველთვის ჩქეფდა საერო კულტურა და განათლება, რომელიც ეყრდნობოდა, ერთი მხრივ, ბიზანტიის არისტოკრატიას და ქალაქის ინტელიგენციას, ხოლო, მეორე მხრივ, სახალხო კულტურას. ბიზანტიის მოსახლეობის წარმოდგენებსა და წეს-ჩვეულებებს, სახალხო რელიგიურ და თეატრალურ რიტუალებს შენარჩუნებული ჰქონდა ანტიკური მისტერიების ნიშან-თვისებები. სახალხო მუსიკა და ცეკვები, ხალხური ეპოსი, სატირული იგავ-არაკები ბიზანტიურ კულტურაში მეტად მნიშვნელოვანია და თავისებურ გავლენას ახდენს მის განვითარებაზე ანტიკურ კულტურულ მემკვიდრეობასთან ერთად.

ადრებიზანტიური კულტურა. IV საუკუნის დასაწყისისათვის, როდესაც ხმელთაშუა ზღვის აუზში მძაფრ სახეს იღებს დაპირისპირება ქრისტიანობასა და წარმართულ რელიგიას შორის, უძლიერესი რომის იმპერია იძულებული ხდება თავისი არსებობის

შესწავლა. უპირველესი არის რწმენა და არა ცოდნა. „რწმენა“ იძენს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას საზოგადოებაში. ყველაზე პოპულარული ჟანრი ლიტერატურაში არის წმინდანთა ცხოვრების აღწერა. ქვეყნის ერთიანობა წარმოდგენილია ქრისტიანული სარწმუნოებით. ლიტერატურაში ფართოდ დაინერგა რიტორიკული მეთოდი, რაც მიუთითებდა, რომ იგი იწერებოდა უპირატესად არა მკითხველისათვის, არამედ მსმენელისათვის.

ხატმებრძოლეობამ განსაკუთრებული გავლენა იქონია ბიზანტიის სახვით ხელოვნებაზე. ამ პერიოდში თითქმის შეწყდა შუა საუკუნეების ხელოვნების ყველაზე მეტად გავრცელებული სახე — ხატწერა და საეკლესიო ფრესკა. იგი მხოლოდ იკონოკლასტური მოძრაობის დამთავრების შემდეგ აღდგა და ჩამოყალიბდა ხატწერის მკაცრი კანონები თავისი მყარი ნორმებით. პარალელურად ამისა, ბიზანტიის სახვითი ხელოვნება ვითარდება საერო მიმართულებით, სადაც ანტიკური ტრადიციები იზრდება, ვინაიდან ხელოვანი არ არის შეზღუდული რელიგიური თემებით.

ხატმებრძოლეობის პერიოდში ბევრი სასულიერო თუ სხვა საზოგადო მოღვაწე იძულებული გახდა დაეტოვებინა სამშობლო, მათ მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს იმ ქვეყნების კულტურის განვითარებაში, სადაც ისინი გადავიდნენ სამოღვაწეოდ. ეს იყო უმთავრესად დასავლეთ ევროპის ქვეყნები.

იკონოკლასტური მოძრაობის დასრულებამ ახალი ბიძგი მისცა ანტიკური კულტურის განვითარებას, რომელიც შეზღუდული იყო ხატმებრძოლი იმპერატორებისა და ხატთაყვანისმცემელთა დაპირისპირების გამო.

სასულიერო კულტურის აღმავლობის პირობებში ბიზანტიის ფილოსოფიურ აზროვნებაში ახალ მიმართულებას წარმოადგენს პატრიარქ ფოტიოსის შემოქმედება. ფოტიოსი თავის ირგვლივ შემოკრებილ ახალგაზრდებს ქრისტიანულ ლიტერატურასთან ერთად უკითხავდა, განუმარტავდა ანტიკური ლიტერატურის ძეგლებს. ამ მიზნით, მან შეადგინა კრებული „მირიობიბლიონ“, რომელშიც შედიოდა ნაწყვეტები ქრისტიან ძველ ბერძენ ავტორთა 280 ნაწარმოებიდან. გარკვეული ნაწილი ამ ნაწარმოებებისა დღეისათვის ცნობილია მხოლოდ ამ კრებულით. ბიზანტიის ისტორია, კულტურა, მისი ყოფა-ცხოვრება, საიმპერატორო კარის ცერემონიალები და, საერთოდ, ცენტრალური პერიოდის ბიზანტიის საზოგადოების

ცნობიერება შესანიშნავად არის ასახული მაკედონიელთა დინასტიის იმპერატორის კონსტანტინე პორფიროგენეტის თხზულებებში „სახელმწიფოს მართვის შესახებ“, „თემების შესახებ“, „ბიზანტიის სამეფო კარის ცერემონიების შესახებ“, „ბასილი დიდის ცხოვრება და მოღვაწეობა“.

X—XI საუკუნეებში ხალხური თქმულებებისა და გადმოცემების საფუძველზე აღმოცენდა ხალხური ეპოსი, რომლის ძირითად თემას არაბი და სხვა დამპყრობლების წინააღმდეგ ბრძოლა წარმოადგენდა. პოემა „დიოგენის აკრიტასი“ არის მთელი მედიევალური ხანის საგმირო ეპოსის საუკეთესო ნიმუში.

X—XI საუკუნეებში ბიზანტიის კულტურაში ორი ტენდენცია არსებობდა, მოაზროვნეთა ნაწილი გატაცებული იყო ანტიკური ფილოსოფიით და ადამიანის სრულყოფისათვის უპირატესობას რწმენასთან შედარებით განათლებას, გონებას ანიჭებდნენ. ხოლო მეორენი ძირითადად გაბატონებულნი ქრისტიანული ეთიკის სულისკვეთებით ამტკიცებდნენ, რომ მხოლოდ ლოცვითა და სულიერი განწმენდით იყო შესაძლებელი ერთიანობა ღმერთთან. ამ უკანასკნელს წარმოადგენდნენ მისტიკოსები, რომელთა შორის გამორჩეული იყო სიმეონ ახალი ღვთისმეტყველი (949-1022 წწ.).

ძველი ბერძენი ფილოსოფოსების არისტოტელესა და პლატონის გავლენა აშკარაა შუა ბიზანტიური ხანის ფილოსოფოსების მიქაელ პსელოსის და იოანე იტალოსის შემოქმედებაზე. „ფილოსოფოსთა წინამძღოლის“ ტიტულის მქონე მიქაელ პსელოსი მრავალმხრივი მოღვაწე იყო. იგი შესანიშნავად უთავსებდა სამეცნიერო და ლიტერატურულ მოღვაწეობას სახელმწიფოებრივ საქმიანობას. პსელოსი ცდილობს ქრისტიანობის სამსახურში ჩააყენოს ანტიკური ფილოსოფია, მას არისტოტელეს „ლოგიკისა“ და რაციონალური ელემენტებისათვის საყვედურობენ მისი თანამედროვენი, ხოლო მისი მოწაფე იოანე იტალოსი „პლატონით გატაცების“ გამო განკვეთა ეკლესიამ.

საერო ლიტერატურის განვითარების ნათელი დადასტურებაა მიქაელ პსელოსის „ქრონოგრაფია“, რომელიც ბიზანტიის ისტორიულ მემუარული ლიტერატურის ახალი ეტაპია. XI—XII საუკუნეებში ბიზანტიაში განსაკუთრებულ ადგილს იკავებს ისტორიული ლიტერატურის ჟანრი. ამ პერიოდში შექმნილი ქრონიკები თავიანთი ხასიათით ადრებიზანტიური ხანის „ისტორიების“

გაგრძელებაა. კომნენოსების ხანის ისტორიკოსები წერის მანერ
ბაძავენ ბერძენ ისტორიკოსებს. ცნობილი მემატიანე, იმპერატო
ალექსი კომნენოსის ქალიშვილი ანა კომნენოსი იყო თავისი დრო
ერთ-ერთი უგანათლებულესი ადამიანი. მისი თხზულება შეკ
მამამისის მოღვაწეობას და დაწერილია თუკიდიდეს მიბაძვი
ბრწყინვალე ატიკური ბერძნულით. ანა კომნენოსის „ალექსიადა
გაგრძელებას წარმოადგენს ნიკიტა ხონიატის „რომეების
ისტორია", რომელშიც აღწერილია ჯვაროსანთა მიერ 1204 წელ
კონსტანტინოპოლის აღების ტრაგიკული ამბები.

IX—X საუკუნეებში ბიზანტიაში განსაკუთრებული ყურადღებ
ექცევა სამონასტრო მშენებლობას, შემუშავებულ იქნა სამონასტრ
ხუროთმოძღვრების ძირითადი პრინციპები. მონასტერი წარმო
ადგენდა შენობათა კომპლექსს, რომელიც შემოკავებული იყო ქვის
კედლებითა და კოშკებით. X საუკუნეში ათონის მთაზე დაარსდ
მონასტრები, რომელთა შორის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი იყო
ქართველთა მიერ დაარსებული ივირონის მონასტერი. ათონის
ივერთა მონასტერი შუა საუკუნეების საქართველოს კულტურისა
და განათლების მნიშვნელოვან ცენტრს წარმოადგენდა. ბიზანტიის
კულტურის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი კერა იყო 1088 წელს
დაარსებული იოანე ღვთისმეტყველის მონასტერი კუნძულ პატ
მოსზე.

X საუკუნეში ბიზანტიაში საბოლოოდ ჩამოყალიბდა ჯვარ
გუმბათოვანი ტიპის არქიტექტურა, რომელიც ჯერ კიდევ VI საუკუ
ნეში ჩაისახა მახლობელი აღმოსავლეთისა და კავკასიის ქვეყნებში.
ჯვარ-გუმბათოვანი ტიპის მშენებლობის დასრულებულ სახეს
წარმოადგენს ათონის მთის მონასტრის ეკლესიები.

მაკედონიური დინასტიის პერიოდში ბიზანტიის ხელოვნებაში
განსაკუთრებით დაიხვეწა მინანქრის ტექნიკა, რითაც განთქმულები
იყვნენ ბიზანტიელები მთელ მსოფლიოში. ეს ტექნიკა ბიზანტიაში
აღმოსავლეთიდან შემოვიდა, მოგვიანებით ბიზანტიიდან ფართოდ
გავრცელდა დასავლეთში.

შუა საუკუნეების ქრისტიანულ კულტურაში ბიზანტიურ და
დასავლეთევროპულ კულტურულ ღირებულებათა ურთიერთგა-
მიჯვნაში არსებითი როლი შეასრულა 1054 წლის საეკლესიო
განხეთქილებამ. ამის შედეგად XII საუკუნის დამდეგისათვის
ევროპაში ჩამოყალიბდა ორი მკაფიოდ გამიჯნული რელიგიურ-

ულტურული არეალი — მართლმადიდებლური და კათოლიკური.
ს ორი ქრისტიანული კულტურა არა მხოლოდ პოლიტიკურად
ორდება ერთმანეთს, არამედ ყალიბდება როგორც გარეგნული
არიტუალო, ასევე თვისობრივი ხასიათის განსხვავებებიც.

კათოლიკურ სამყაროში უფრო სრულყოფილი ხდება ეკლესიის
ონოპოლია კულტურაზე. ლათინურმა ეკლესიამ თავის კონტროლ
აუქვემდებარა მთელი დასავლური საზოგადოების სულიერ
ცხოვრება. პაპის ცენტრალიზებული იდეოლოგიური პოლიტიკა
ასავლეთის უფრო მეტად ცენტრალიზებული საეკლესიო სისტემ
ვრეტენზიას აცხადებდა საერო და სასულიერო ხელისუფლები
თავისი გავლენის ქვეშ მოქცევაზე, ხოლო აღმოსავლეთის ღარიბ
ეკლესია ნაკლებად იყო ცენტრალიზებული და მეტად დამოკიდებულ
საერო ხელისუფლებაზე. დასავლური ეკლესიისათვის დამახასი
ათებელი იყო უფრო მძაფრი ემოციები. საერო ხელისუფლებასთ
უპირატესობის განსამტკიცებლად, დასავლეთის ეკლესიაში წინ
პლანზე დგება ასკეტური იდეალები, ჩნდება ინკვიზიცია. ბერძნულ
ეკლესია უფრო თანამიმდევრულად თანამშრომლობდა საერ
ხელისუფლებასთან. მართლმადიდებლობისათვის დამახასიათებელ
იყო განზოგადებული ფილოსოფიური აზროვნება. ამ განსხვავებ
ასახვა ჰოვა ბიზანტიურ და დასავლეთევროპულ კულტურაში, კერ
ძოდ, ლიტერატურასა და ხელოვნებაში.

XI—XII საუკუნეებში, მიუხედავად დასავლეთისა და აღმ
სავლეთის ეკლესიებს შორის განხეთქილებისა ამ ორ კულტურუ
არეალს შორის მაინც არსებობდა ინტენსიური კავშირები.
პერიოდიდან ბიზანტიური კულტურა აქტიურად ვრცელდება ა
მხოლოდ იტალიასა და გერმანიაში, არამედ აღწევს საფრანგეთ
და ინგლისში. ბიზანტია, როგორც ანტიკური ტრადიციებ
მატარებელი და დამცველი საგანგებო ყურადღებას იქცე
დასავლეთში.

ჯვაროსანთა ლაშქრობებმა XI-XIII საუკუნეებში გააქტიუ
დასავლეთსა და აღმოსავლეთს შორის კონტაქტები. გამოცოცხ
დასავლეთ ევროპის ინტერესი ანტიკური ლიტერატურისად
რომელსაც ისინი ბიზანტიელებისაგან ეცნობოდნენ. საფრანგეთ
შეიქმნა „რომანი ტროას შესახებ", გერმანიაში — „სიმღერა ტ
აზე", ასევე იტალიაში — „ტროას დანგრევის ისტორია", ლათინ
ენაზე ითარგმნება ბიზანტიელ წმინდანთა ცხოვრება.

გვიანბიზანტიური კულტურა. 1204 წელს ჯვაროსანთა მიერ კონსტანტინოპოლის აღებამ ბოლო მოუღო კონსტანტინოპოლის კულტურულ მონოპოლიას. ლათინთა მიერ კონსტანტინოპოლის აღების შემდეგ ბიზანტიის იმპერიის ტერიტორიაზე ჩამოყალიბდა რამდენიმე დამოუკიდებელი სამეფო და სამთავრო. ერთ ნაწილზე წარმოიშვა ლათინთა სენიორიები — კონსტანტინოპოლში ლათინთა იმპერიის სახით, რომელსაც სათავეში ჩაუდგა ფლანდრიის გრაფი ბალდუინი; თესალონიკის სამეფო მონფერატის მარკიზ ბონიფაციუსის მეთაურობით. ხოლო თვით ბერძნული სახელმწიფოებიდან წარმოიშვა ძირითადად სამი ცენტრი ნიკეის იმპერია მცირე აზიის ჩრდილოეთ ნაწილში, ეპირის დესპოტატი ბალკანეთზე და ძველი პონტოს ტერიტორიაზე შავი ზღვის სამხრეთით ტრაპიზონის იმპერია, რომელიც საქართველოს მეფის — თამარის უშუალო ჩარევით ჩამოყალიბდა. მიუხედავად იმისა, რომ ეს ბერძნული სამეფო-სამთავროები 1261 წლამდე თითქმის იზოლირებული იყვნენ ერთმანეთისაგან, მათ ტერიტორიებზე ბიზანტიის სახელმწიფოს საუკუნოვანი ტრადიციები და ღირებულებები ხელშეუხებელი რჩებოდა. ბიზანტიური კულტურის ცენტრს ამ ეტაპზე ნიკეა წარმოადგენს, ნიკეა ხდება „კონსტანტინოპოლი დევნილობაში“.

ლათინთა აგრესიამ, კათოლიკურსა და ორთოდოქსალურ ეკლესიებს შორის დაპირისპირებამ, ბიზანტიელების განსაკუთრებული ყურადღება გადაიტანა იმ განმასხვავებელი ნიშნების ძიებაზე, რომლებიც მას გამოარჩევდნენ რომაელებისაგან და ლათინებისაგან. ბიზანტიაში ჩნდება ელინური უპირატესობის შეგრძნება და მართლმადიდებელი ეკლესია ხდება შემაკავშირებელი საყრდენი სახელმწიფოებრივი ერთიანობისა. ამ ერთიანობით შეძლეს უკანასკნელად მოეხდინათ ბიზანტიის გაერთიანება კონსტანტინოპოლის ცენტრით. მიუხედავად ამისა, ერთ დროს უძლიერესმა იმპერიამ მაინც დაკარგა თავისი სიდიადე, პალეოლოგებმა ვერ შეაჩერეს დაწყებული რღვევის პროცესი, ბიზანტიამ ვერ გაუძლო ყოველი მხრიდან აგრესიას და XV საუკუნის შუა ხანებში შეწყვიტა არსებობა.

კონსტანტინოპოლის ტრაგედიამ ახალი ბიძგი მისცა ელინისტური კულტურისადმი ბიზანტიელთა დაინტერესებას. გარდა იმისა, რომ ბერძნულ კულტურაში ხედავდნენ იდეურ კულტურულ გამა-

ერთიანებელ ფაქტორს, ისინი ანტიკურ ფილოსოფიაში ეძებდნენ ასევე უბედურებების მიზეზების ახსნას.

ლათინთა და ბიზანტიელთა დაპირისპირებას თან სდევდა ბერძნული და დასავლეთის კულტურის ურთიერთგაცნობისა და ურთიერთგაზიარების პროცესი. ადგილობრივი და დასავლეთის კულტურული კავშირი ძირითადად ბიზანტიური კულტურის უპირატესობის ფონზე მიმდინარეობდა. ლათინ დამპყრობელთა მაღალი ფენის წარმომადგენლები დიდი სიამოვნებით ეწაფებოდნენ ბერძნულ კულტურას. თავის მხრიდან დასავლეთის გავლენა თავს იჩენს ბიზანტიურ ხელოვნებასა და ლიტერატურაში. დასავლეთის გავლენით აღმოცენდა ბიზანტიაში სარაინდო რომანი, ასევე შეაღწია პოეზიაში კურტუაზული ლირიკის მოტივებმა. XIII —XIV საუკუნეების ბერძნული სარაინდო პოემები „ბელთანდრე და ხრიზანცა“, „კალიმახე და ხრისოროე“ აღმოცენდა ძველბერძნული სატრფიალო-სათავგადასავლო რომანის ტრადიციებზე, მაგრამ ისინი მაინც უფრო ახლოს დგანან დასავლეთის სარაინდო ეპოსთან.

თურქთა აგრესიულმა თავდასხმებმა, რომელიც იმპერიას დღე-დღეზე განადგურებით ემუქრებოდა „ღვთისრჩეული იმპერია“ მძიმე ალტერნატივის წინაშე დააყენა — ან კონფესიული დათმობის ფასად მიეღოთ დახმარება დასავლეთისაგან, ან წასულიყვნენ თურქებთან კომპრომისზე მართლმადიდებლობის შენარჩუნების იმედით.

ლათინურ ეკლესიასთან, კათოლიციზმთან მართლმადიდებელი ეკლესიის კავშირი — უნია, რომელიც სამჯერ იქნა ხელმოწერილი, პალეოლოგების ხანაში გახდა დავისა და დაპირისპირების მიზეზი ბიზანტიის საზოგადოებაში. ბიზანტიელ სწავლულთა ერთი ნაწილი, რომელთაც ბიზანტიელ ჰუმანისტებს უწოდებდნენ, ესწრაფოდნენ ერთიანი ქრისტიანული ეკლესიის აღდგენას და ხსნას დასავლეთში ეძებდნენ. ეს მეცნიერები, მაშინდელი საზოგადოების წარჩინებული ადამიანები თეოდორე მეტოხიტი, ნიკიფორე გრიგორა, დიმიტრი კიდონისი, გეორგ პლეთონი, ბესარიონ ნიკეელი არისტოტელესა და პლატონის მოძღვრებებთან ერთად დიდ ინტერესს იჩენდნენ დასავლეთის ისეთი პროგრესული მოღვაწეების შემოქმედებისადმი, როგორებიც იყვნენ თომა აკვინელი, პიერ აბელარი და სხვები.

ალყაშემორტყმულ კონსტანტინოპოლში, დიდ ნაწილს ნაკლები იმედი გააჩნია დასავლეთის დახმარების და ქვეყნის ხსნას მხოლოდ

მართლმადიდებლობასა და ელინიზმში ხედავს. ეს გახდა
რითადი მიზეზი მისტიკური მოძრაობის გაძლიერების, რომელ
ჩაისახა სინასა და ათონის მონასტრებში და ცნობილია ის
ხისტების მოძრაობის სახელით (ისიხია – ბერძნ. სიმშვიდე,
უდაბნეობა). მისი წარმომადგენლები გრიგოლ სინაიტი, გრიგო
პალამა და ნიკოლოზ კავასილა ქადაგებდნენ ღვთისადმი სრულ
მორჩილებას, სულიერი მოღვაწეობის მიზნად მიაჩნდათ სამყარ
შემეცნება, არა გონებითა და ლოგიკით, არამედ ლოცვ
ვნებების დაძლევით, ასკეტიზმით. ამ იდეებს მხარი დაუჭ
მართლმადიდებელმა ეკლესიამ და ხელისუფლებამ. 1351 წელ
საეკლესიო კრება მიესალმა გრიგოლ პალამას მოძღვრებას, ხ
ლო მისი მოწინააღმდეგეები ვარლამ კალაბრიელი, გრიგო
აკინდინი და ნიკიფორე გრიგორა ანათემას გადასცა. ის
ხისტებმა, მართალია თავისი იდეებით ვერ შეძლეს გადაერჩინა
თავიანთი სამშობლო, მაგრამ განუზომელი იყო მათი როლ
მოსახლეობის დასარაზმავად თავსდატეხილი უბედურების
წინააღმდეგ, ქრისტიანული მორალის განმტკიცებასა და
ჰუმანური ზნეობის დამკვიდრებაში. ისიხიზმი გახდა გაბატო
ნებული იდეოლოგიური დოქტრინა როგორც ბიზნტიაში, ასევ
სხვა ორთოდოქსული ქრისტიანობის ქვეყნებში.

ბიზანტიის იმპერიის უკანასკნელ პერიოდში, როდესაც უმძიმეს
თავდაცვითი ბრძოლები თითქმის არ ტოვებდა მშვიდობიან
მოღვაწეობის პირობებს, ქვეყანაში მაინც არ ჩამკვდარა კულტურულ
ცხოვრება. ნაციონალურმა გრძნობებმა და წარსულის დიდებისადმ
უაღრესად დიდმა ნოსტალგიამ განაპირობა ამ პერიოდში საისტორიო
მწერლობისადმი განსაკუთრებული ინტერესი. პალეოლოგების ხანის
ისტორიული ქრონიკები იძლევა არა მხოლოდ ეპოქის აღწერას,
არამედ აუტორები საკუთარი თვალთახედვით განიხილავენ ფაქტებს
და მოვლენებს. ცნობილი საზოგადო მოღვაწის ნიკიფორე გრიგორას
ნაშრომი „რომაული ისტორია", რომელიც მემუარული ხასიათისაა,
აღწერს იმპერიის ისტორიის უმძიმეს წლებს 1204 დან 1359 წლამდე.
ამ პერიოდის გამორჩეულ ისტორიკოსთა შორის უნდა დაასახელოთ
უზურპატორი იმპერატორი იოანე კანტაკუზინი, რომელმაც აღწერა
ოსმალთა შემოსევების დასაწყისი ეტაპი. კონსტანტინოპოლის
დაცემის, ბიზანტიის უკანასკნელი ტრაგიკული დღეების თავისებური
შეფასებები გადმოცემულია გამოჩენილი ისტორიკოსების გიორგი

ფრანძესის, დუკას, ლაონიკე ხალკონდილეს და კრიტობულის
ქრომებში.

პალეოლოგების ხანაში ხელოვნების განვითარების ტემპები
არ შენელებულა, მიუხედავად მძიმე პირობებისა, იქმნება ახალი
არქიტექტურული ნაგებობანი კონსტანტინოპოლსა და ბიზანტიის
სხვა ქალაქებში: თესალონიკში, მისტრაში, ასევე ტრაპიზონის
იმპერიაში. XIV—XV საუკუნეების არქიტექტურის საუკეთესო
ძეგლებს წარმოადგენს წმ. მოციქულების ეკლესია თესალონიკში,
პანტანას ეკლესია მისტრაში, ხორას ტაძარი კონსტანტინოპოლში
(კახრიე-ჯამე), აღდგენილი 1320 წელს, ცნობილი საზოგადო
მოღვაწის თეოდორე მეტოხიტის ხელმძღვანელობით.

ბიზანტიური ხელოვნებისა და ლიტერატურის განვითარებისათვის
დამახასიათებელ ახალ სტილს შეესაბამებოდა ესთეტიკური გან-
ვითარების ახალი ეტაპი — სულისა და გარეგნული ფორმის ჰარ-
მონია. ამ პერიოდში ხატი, არა მხოლოდ ქრისტიანული მოძღვრების
ქადაგების საშუალებაა, არამედ ხელოვნების ნაწარმოები. თეოდორე
მეტოხიტი ფერწერას ადარებდა მუსიკას და ბიზანტიური ესთეტიკის
ძირითად პრობლემად მრავალფეროვნების ერთ მთლიანში
გაერთიანებას მიიჩნევდა.

გვიანბიზანტიური ხანის კულტურა ვერ იქნება სრულყოფილად
წარმოდგენილი იმ ბერძნული სახელმწიფოების კულტურული
ცხოვრების შესწავლის გარეშე, რომლებიც აღმოცენდნენ
ბიზანტიის სახელმწიფოს ტერიტორიაზე ჯვაროსანთა მიერ კონ-
სტანტინოპოლის აღების შემდეგ. ერთ-ერთ ასეთ მნიშვნელოვან,
დამოუკიდებელ სახელმწიფო ერთეულს წარმოადგენს ტრაპიზონის
იმპერია (1204-1461 წწ.).

ტრაპიზონის იმპერია, რომლის სათავეში იყვნენ ქართველ ბაგრა-
ტიონთა ნათესავები კომნენოსები, მოწყვეტილი იყო საერთო-
ბერძნულ-ბიზანტიური კულტურის ცენტრებიდან. ტრაპიზონის
იმპერიის კულტურას განსხვავებული თავისებურებანი ჰქონდა, რაც
განპირობებული იყო, ქვეყნის გეოგრაფიული მდებარეობითა და მისი
მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობით. ტრაპიზონის იმპერია
ინარჩუნებდა მჭიდრო კავშირებს როგორც აღმოსავლეთის მუსლიმურ
ქვეყნებთან, ასევე იტალიასთან, განსაკუთრებით ვენეციასთან და
გენუასთან. ტრაპიზონის იმპერია მთელი თავისი არსებობის მანძილზე,
ყველაზე მჭიდრო ურთიერთობაშია საქართველოსთან.

ტრაპიზონში განსაკუთრებული ყურადღება მიექცა მოა-
გმნელობით მოღვაწეობას. რადგანაც მათ გააჩნდათ აღმო-
სავლეთის ქვეყნებთან აქტიური ურთიერთობის საშუალება, XIII
საუკუნეში ტრაპიზონში ითარგმნა სპარსული და არაბულ-
ენებიდან ბერძნულ ენაზე სხვადასხვა ტრაქტატი ასტრონომიაში,
მედიცინაში, მათემატიკაში. ტრაპიზონის კულტურა, მასში
ქართული და აღმოსავლეთის სხვა ხალხების მნიშვნელოვანი გავ-
ლენის მიუხედავად, მაინც ბერძნული იყო. XV საუკუნის ტრა-
პიზონელმა მეცნიერებმა და მწერლებმა იოანე ევგენიკმა და
გიორგი ამირუცემ წარუშლელი კვალი დატოვეს მედიევალურ
ბერძნულ კულტურაში. გარკვეული პერიოდი ტრაპიზონში მოღ-
ვაწეობდა აგრეთვე ბესარიონ ნიკეელი.

ბიზანტიური კულტურა იმპერიის დაცემის შემდეგაც, დაპ-
ყრობილი ქვეყნის უმძიმეს პირობებში აგრძელებდა არსებობას
ხალხის ჩვეულებსა და ყოფა-ცხოვრებაში. ბიზანტიური კულტურა
ოსმალთა ბატონობის პერიოდში ძირითადად მართლმადიდებელ-
ეკლესიის წიაღში ვითარდებოდა. ბიზანტიური კულტურის წარ-
მომადგენლებმა კონსტანტინოპოლის დაცემის შემდეგ გადა-
ინაცვლეს სხვა ქვეყნებში, ძირითადად იტალიაში და მნიშვნე-
ლოვანი გავლენა მოახდინეს იტალიელ ჰუმანისტებზე და უდიდეს
წვლილი შეიტანეს იტალიური რენესანსის კულტურაში. როდესაც
ბიზანტია უკვე არ არსებობდა ბიზანტიური კულტურის ცენტრები
გახდა კრეტა, კვიპროსი და, უპირველესად, ქალკედონის ნა-
ხევარკუნძულზე ათონის მონასტერი. ათონის წმინდა მთაზე
ბერებს მეტი თავისუფლება ჰქონდათ, მაშინ, როდესაც საბერ-
ძნეთში მხოლოდ მცირე ზომის ეკლესიათა აშენება იყო ნებადარ-
თული, მონასტრის ტერიტორიაზე შენდებოდა დიდი ტაძრები.
ათონის მთაზე XVI საუკუნეში იყო აყვავებული კულტურული
ცხოვრება.

ბიზანტიური კულტურის სულიერი ღირებულებანი დღესაც
აგრძელებს არსებობას. ბიზანტიური ფენომენის მდგრადობის
გამო გაჩნდა ტერმინი „ბიზანტია ბიზანტიის შემდეგ". ბიზანტიურ
კულტურას გამორჩეული ადგილი უჭირავს მედიევალურ კულ-
ტურაში, ის ორთოდოქსული ქრისტიანული კულტურის სახით
არის საფუძველი არა მხოლოდ ბერძნული, არამედ სხვა აღმო-
სავლეთ ევროპის მართლმადიდებელი სახელმწიფოების კულ-

ტურათა განვითარების. როგორც შარლ დილი აღნიშნავს „მისი
სულენის კვალი დღესაც ატყვია იდეურ მიმდინარეობებსა თუ
პოლიტიკურ გეგმებს და იმ ხალხებისათვის, რომლებმაც მემ-
კვიდრეობით მიიღეს იგი, თავის წიაღში დღესაც ინახავს მომავლის
ფერიტას და თესლს. სწორედ ამიტომაც ბიზანტიური კულტურა
ორმხრივი თვალსაზრისით იმსახურებს ყურადღებას: ჩვენთვის
თანაბრად საინტერესოა ისიც, რაც იყო ეს კულტურა თავისთავად,
და ისიც, რაც მას შეაქვს ჩვენი დროის ისტორიაში.